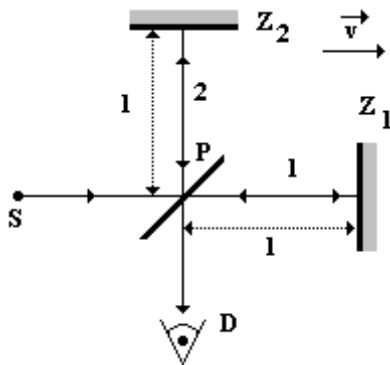

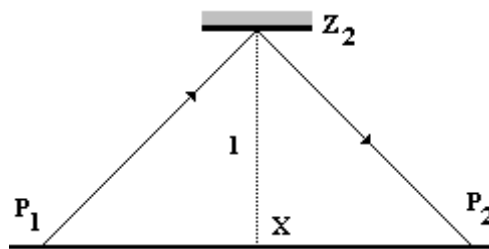
Pokusy vedoucí ke speciální teorii relativity

Problémem určení [velikosti rychlosti absolutního pohybu Země](#) vůči soustavě [éteru](#) (který velmi úzce souvisí s [měřením velikosti rychlosti světla](#)) se zabývala v 19. století řada fyziků - např. francouzský fyzik H. Fizeau (1819 - 1896), který v roce 1851 provedl [pokus](#), pomocí něhož chtěl určit velikost rychlosti Země vůči éteru. Zásadní význam pro další rozvoj fyziky měl ale pokus, který provedl v roce 1881 americký fyzik A. A. Michelson (1852 - 1931). Michelson přímo neměřil [rychlost světla](#) v různých směrech, ale jen porovnával časové intervaly, za které v laboratoři [světlo](#) urazilo dvě stejné [dráhy](#) různě orientované vzhledem k [pohybu Země](#).

Princip přístroje (tzv. **Michelsonův interferometr**) je zobrazen na obr. 9. Monochromatické světlo vysílané zdrojem světla S dopadá na polopropustné P zrcadlo pod úhlem 45° . Část světla se šíří původním směrem ([paprsek 1](#)) a po odrazu od zrcadla Z_1 se vrací zpět k polopropustnému zrcadlu, na němž se opět odráží a dopadá na detektor D (stínítko). Druhá část světla ([paprsek 2](#)) se na polopropustném zrcátku odráží kolmo k dopadajícímu paprsku a po odrazu od zrcadla Z_2 a průchodu polopropustným zrcadlem P dopadá také na detektor D . Oba dopadající paprsky jsou koherentní a vytvářejí tedy na stínítku [interferenční obrazec](#).

Obr. 9

Obr. 10

Na obrázku jsou v rámci zjednodušení nakreslené paprsky světla, i když světlo je [elektromagnetické vlnění](#), které může interferovat!

Kdyby byl interferometr vzhledem k soustavě éteru v [klidu](#), šířilo by se světlo po stejně dlouhých drahách PZ_1P a PZ_2P stejnou [rychlostí](#) o velikosti c při libovolné orientaci ramen PZ_1 a PZ_2 interferometru. Oba paprsky by se tedy vrátily zpět do bodu P za stejné časové intervaly. Otáčení interferometru kolem osy procházející bodem P kolmo na nákresnu by nemohlo způsobit žádné zpoždění jednoho paprsku vůči druhému. Interferenční obrazec na stínítku P by se tedy neměnil.

Michelsonův interferometr byl umístěn ale na Zemi, která se (podle předpokladů fyziků z konce 19. století) vůči soustavě éteru pohybuje rychlostí $\vec{v}$ ve směru jednoho z ramen interferometru (viz obr. 9). Pro čas, který potřebuje paprsek 1 na uražení dráhy PZ_1P , platí:

$$t_1 = \frac{l}{c-v} + \frac{l}{c+v} = \frac{2lc}{c^2 - v^2} = \frac{2l}{c \left(1 - \frac{v^2}{c^2}\right)}$$

Čas, který potřebuje paprsek 2 k uražení dráhy PZ_2P lze určit

podle obrázku obr. 10.

Podle něj platí: $|P_1P_2| = vt_2$ (než se vrátí odražený paprsek od zrcadla Z_2 posune se

polopropustné zrcadlo P z bodu F_1 do bodu F_2) a $|F_1Z_2| = |F_2Z_2| = c \frac{t_2}{2}$. Z pravoúhlého trojúhelníka

$$F_1ZZ_2 \text{ dostáváme: } \left(c \frac{t_2}{2}\right)^2 = l^2 + \left(v \frac{t_2}{2}\right)^2. \text{ Odtud pro čas } t_2 \text{ dostáváme: } t_2 = \frac{2l}{\sqrt{c^2 - v^2}} = \frac{2l}{c \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}}.$$

Vidíme tedy, že $t_1 > t_2$ čili paprsek 1 dorazí zpět k polopropustnému zrcadlu P později než paprsek 2.

Vzhledem k tomu, že $v < c$ je $\frac{v}{c} < 1$. Proto i $\left(\frac{v}{c}\right)^2 < 1$, ale $\left(\frac{v}{c}\right)^2 < \frac{v}{c}$. Z toho vyplývá, že $1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2 > 1 - \frac{v}{c}$, ale také $\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2} > 1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2$. Proto platí: $t_1 > t_2$.

Pokud nyní otočíme celý interferometr o 90° , dorazí později paprsek 2. Z [vlnové optiky](#) je známo, že i nepatrné zpoždění jednoho koherentního paprsku vůči druhému může způsobit značnou změnu interferenčního obrazce. Zde konkrétně by celkové zpoždění paprsků v prvním a druhém případě činilo $\Delta t_{\text{celk}} = 2 \cdot \Delta t = 2 \cdot |t_1 - t_2|$. Výsledek Michelsonova [experimentu](#) byl pro fyziky překvapující: otočením interferometru nedošlo ke změně interferenčního obrazce. Pokus byl mnohokrát opakován s citlivějšími přístroji, ale vždy s tímto výsledkem.

Při dalším opakování pokusu v roce 1887 Michelsonovi pomáhal krajan E. W. Morley (1838 - 1923). Pomocí odrazu světelného paprsku prodloužili jeho dráhu na 11 m. Aby co možná nejvíce eliminovali vnější vlivy (otřesy, ...), umístili celou aparaturu na kamennou čtvercovou desku o délce strany 1,5 m a tloušťce 0,25 m, která plavala v nádobě se rtutí. Ale ani tato vylepšení nepřinesla jiný výsledek: interferenční obrazec se při otočení ramen nezměnil!

© **Encyklopedie Fyziky** (<http://fyzika.jreichl.com>); **Jaroslav Reichl, Martin Všetička**

Licence <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/> zakazuje úpravy a komerční distribuci.